

Кіноверсії російсько-української війни на Донбасі

Ставлення до війни на Донбасі, яка точиться вже восьмий рік, в Україні різне. Й так само різне ставлення до фільмів, темою яких стали ця війна і люди, які захищають Україну від російської агресії. 2020-го року мене як експерта запросили на радіо «Культура» назвати найкращі фільми 2010-х років. Коли я почала називати такі фільми, як «Хайтарма», «Кіборги», «Позивний “Бандерас”», «Іловайськ 2014», «Донбас», молоді ведучі з категорії «всезнаючих» спохмурніли, і один із них запитав – «А “Дзідзьо”»? Я послалася на досвід зарубіжних країн – якщо країна воювала, виходили фільми, в яких через долю особистості показано трагедію збройного протистояння. Ніхто не заперечує розважального продукту, але робити вигляд, що війни не існує, не можна. Українцям довелося боронити свою землю зі зброєю в руках – і ми можемо пишатися, що кінематографісти не залишилися осторонь. Коли 20-хвилинний ефір завершився, ведучі навіть не подякували і не попросилися – мої топ-фільми їх не надихнули.

Цей, на перший погляд, незначний епізод віддзеркалив настрої в нашому суспільстві, а заодно у тій частині кінематографічної спільноти, яка сформувалася за часів Януковича, коли українська кіногалузь вийшла з-під підпорядкування Міністерства культури, й було утворено за зразком російського і з такою ж назвою Державне агентство України з питань кіно («Держкіно»). Тоді ж було запроваджено конкурсний відбір проектів, які, хоч і кволо, почали фінансуватися. Помітним результатом таких заходів стали кілька філь-

Лариса Брюховецька, кінознавець, керівник Центру кінематографічних студій НаУКМА, старша викладачка кафедри культурології НаУКМА, почесний академік НАМУ

мів Кіри Муратової та «Поводир» Олеся Саніна. До речі, важлива для самоствердження українського кіно й удостоєна премії кінематографістів Росії («Ніка») картина «Хайтарма» про депортацію кримських татар була створена без державної підтримки.

Після Революції Гідності, вже за часів уряду Володимира Гройсмана, кінематограф почав фінансуватися активніше, адже він мав відобразити події в Україні вже не тільки у форматі репортажів, а й у художньому вислові. Тоді й почали виходити фільми про російсько-українську війну, частина яких завоювала широку аудиторію. Але, на жаль, такі фільми приймають далеко не всі: хтось їх називає політичними, або навіть пропагандистськими, вкладаючи в ці поняття виключно негативну конотацію. І причина такого неприйняття не тільки у відсутності патріотизму, а й у тому, що перше покоління часів Незалежності формувало телебачення (на цілих десять років прокат фільмів практично зник), у тому числі започатковані на ТБ ще з часів СРСР «кавеєки», де простий людина перед камерами змагається в дотепності. КВК зробили свою справу: з них виріс «95-й квартал», який за 19 років зазкомбував досить значну частину суспільства, неусвідомлений вибір якої в результаті демократичних виборів призвів Україну до важких політичних наслідків.

Війна на Донбасі – неоголошена. Добровольці (сотні, сформовані на Майдані) зі столиці рушали на Схід захищати Україну. Російські військові з важкої артилерії стріляють по українських бійцях, по будинках мирних мешканців, і роблять це безкарно. І тільки постріл ракетою дальньої дії з «Бука», що в липні 2014 року поцілила у пасажирський літак рейсу МН17 «Малайзійських авіаліній», дещо стримав повномасштабну війну й окупацію непокірної України, яку Президент РФ В. Путін не визнає державою і хоче повернути в лоно російської імперії. Відомо, що Збройні сили України за часів Януковича були в занепаді, тож країна зазнає втрат, які особливо тяжкими були в Іловайську (серпень 2014 року), коли українське військо потрапило в котел, а російські війська, гарантувавши вихід з оточення, його розстріляло.

Російські війська, що увійшли на територію України з місією «рятувати» населення Донбасу «от фашистстской чумы», вели себе агресивно, користуючись неготовністю й недостат-

ньою озброєністю української армії. Та, незважаючи на цю обставину, саме войовничий дух і сила волі добровольців та кадрових військових зупинили навалу – про це свідчать такі операції, як оборона Савур-могили, Луганського і Донецького аеропортів. Україна несла втрати, та воїни давали відсіч. Особливо вражаючою була мужність захисників Донецького аеропорту. Тим часом Путін з непохитною впертістю повторював: «Российских войск на территории Украины нет». Хоч українські ЗМІ багато разів демонстрували російську техніку, зброю – міни, снаряди, зрештою, російських полонених, Захід обмежився економічними санкціями проти країни-агресора, запевняючи, що стурбований, і не більше, тому що Росія продає їм газ і володіє ядерним арсеналом, яким Путін погрожував. З цього приводу згадаймо влучні рядки Ліни Костенко: *«І жах, і кров, і смерть, і відчай./ І клетіт хижої орди./ Маленький сірий чоловічок/ Накоїв чорної біди./ Це звір огидної породи./ Лох-Несс холодної Неви./ Куди ж ви дивитесь, народи?!/ Сьогодні – ми, а завтра – ви».*

Революція Гідності в Україні стала боротьбою за свободу і європейський вибір. Російська ж пропаганда називала її переворотом, засуджувала як «небезпеку фашизму», роздувала масштаби цієї «небезпеки», застосовуючи інструмент примітивної брехні. Зрідка знаходила підтримку окремих зарубіжних діячів. Російська влада за давньою імперською звичкою не хотіла вірити в те, що свідомі українці не хочуть іти в «братні обійми», надто очевидними стали для них злочини «старшого брата» у ХХ столітті: війни, Голодомор, репресії. Російські аргументи, що таке було не тільки в Україні, а в усьому СРСР, ніяк не втішали, а навпаки, викликали бажання захищати свою землю від російської агресії. Революція Гідності та війна змінили багатьох українців, прискорили формування світогляду, переконань, патріотичної свідомості.

Передові діячі культури Європи ставали на захист України. 1 вересня 2014 року двадцять видатних діячів Польщі, серед яких Анджей Вайда, Ольга Токарчук, Анджей Стасюк, підписали звернення до урядів і жителів ЄС із закликом зупинити путінський імперіалізм, всіляко допомагати Україні, й завершили його словами: «Ми не повинні допустити, щоб Європа багато років жила з відкритою, кривавою раною». Та й у Росії не всі піддалися зомбуванню – честь інтелігенції вря-

тували такі відомі актори театру і кіно, як Олег Басилашвілі та Лія Ахеджакова, письменник Юлій Кім, відмовившись підписати лист на підтримку анексії Криму. Відомий у світі кінорежисер Олександр Сокуров у грудні 2016 року на представницькому зібранні двох рад з гуманітарних питань РФ, що транслювалось по ТБ, звернувся до Володимира Путіна з пропозицією звільнити Олега Сенцова і з гідністю вступив у полеміку, парируючи його непереконливі аргументи.

В короткому вступі неможливо охопити всі події 2014–2021 років, часу російської агресії в Україні. Зрештою, у цього дослідження інше завдання: простежити, як разом з піднесенням національної свідомості значної частини українського суспільства піднялося й українське кіно.

18 березня 2015 Володимир Гройсман, тоді Голова Верховної Ради, підписав указ про заборону в Україні російських серіалів, які прославляють російську зброю, російських карателів та кримінальних злочинців. Звільнений простір можна було заповнювати українським кіно, зокрема й серіалами. Але, на жаль, тривалий час українські телеканали працювали спільно з російськими, тому, як справедливо писала народний депутат Ганна Гопко, «українські серіали – це ті самі російські серіали, в яких просто познімали портрети Путіна і двоголових орлів. Вони плодяться так, наче ми й далі якась російська провінція, і це неприпустимо. <...> Маємо знімати якісне українське кіно, як це роблять французи, італійці, поляки та інші європейські народи. Дуже потрібні фільми про нинішніх героїв та членів їхніх родин (є не одна фантастична історія кохання та війни, які дадуть фору творам Ремарка)»¹. Державне фінансування кіно збільшилося з 2016 року, коли економіка більш-менш стабілізувалася й Збройні сили стали забезпечуватися всім необхідним. Паралельно було заборонено показ російських фільмів мілітаристсько-агресивного характеру, тож українські фільми нарешті знайшли доступ до вітчизняного прокату.

Гасло Майдану «Герої не вмирають!» підтвердилося в напруженій роботі документалістів, бажанні закарбувати самовідданих людей, які боронили гідність і честь – свою і своєї країни. Значно складніше з кіно ігровим, адже вважається, що

¹ Яким має бути українське масове кіно? *Кіно-Театр*. 2016. № 6 (128). С. 2.

з близької часової відстані художньо осмислити такі події неможливо. Час фільтрує, залишаючи важливе і суттєве, а талановитий митець, схильний до епічного мислення, спираючись на реальні факти, узагальнює і домислює, аби картина стала виразною й донесла важливу історичну подію до майбутніх поколінь. Але час динамізувався, події розвиваються стрімко, а особливо, коли йдеться про Революцію Гідності 2013–2014 років та війну на Донбасі. Кінематографісти не хотіли втрачати часу. Вони пішли шляхом синтезу – якомога тісніше поєднати мистецьку правду з реальною. І задіяти у творчому процесі реальних учасників війни, які допомагали кінематографістам максимально наблизитись до правди. Це було творення по гарячих слідах подій. Заходи держави на підтримку кіно сприяли тому, що в нас почали знімати фільми про війну на Донбасі та її відлуння в мирному житті. Звернімо увагу на особливості цих творів.

По-перше, кінематографісти – і молоді, і старшого віку – розуміли, що Революція Гідності є подією світового масштабу. На Євромайдані вони були з перших днів, знімаючи події, потім знімали війну на Донбасі – робота документалістів, кінооператорів високо оцінена. По-друге, пережиті події дали величезний стимул і для режисерів ігрового кіно. Цікаво, що перші три ігрові повнометражні фільми про війну на Донбасі зняли литовець, кримський татарин і грузин. Це представники національностей, для яких війна в Україні не була чужою, зокрема, в інтерв'ю Військовому телебаченню (3 січня 2019 року) на цьому наголошував Заза Буадзе, постановник фільму «Позивний “Бандерас”»: «Чому мене це зацікавило? Тому що ця війна почалася не в 2014-му, а 27 років тому в Грузії. В мене є своє ставлення до цієї війни. І в мене було велике бажання всі ці роки висловитись на цю тему. Це саме та стрічка, яку я хотів зняти».

Українці ж збиралися з силами. Молоде покоління вважало себе ще не готовим до такої відповідальної теми. Щодо старших, то, частина з них, сформувавшись у єдиному просторі з росіянами, воліла звертатися до тем нейтральних. Зокрема, Роман Балаян задекларував: «Чому все про війну і про війну? Можна знімати про кохання...». В цій фразі нічого крамольного немає, тим більше, якщо згадати фільм «Два місяці, три сонця», де цей режисер ще в кінці 1990-х торкнувся

болючої теми чеченської війни. Зрештою, вибір що знімати, кожен митець робить самостійно, і можна тільки радіти, що Роману Балаюну вдалося знайти фінансування на фільм «Ми є. Ми поруч» за власним сценарієм, адже проекти режисерів старшого покоління експертною радою при Держкіно відхилялися, безвідносно до їхньої якості.

І тільки в 2017 році виходять «Кіборги», а в 2019 році – фільми молодих дебютантів Івана Тимченка, Тимура Яценка, Андрія Іванюка, людей з патріотичними переконаннями, які проявили себе як цілком сформовані митці.

Слід нагадати, що інтерес до подій в Україні з'явився і в зарубіжних кінематографістів: американський режисер-документаліст Марк Харріс спільно з Олесем Саніним та оператором Ярославом Пілунським зняв фільм «Переломний момент. Війна за демократію в Україні». Тему війни в центрі Європи висвітлювали митці українського походження зі США (Даміан Колодій), Канади (Адріана Лугова). Цікавилися нею і європейці: режисер і оператор Сімон Леренг Вільмонт з Данії у фільмі «Віддалений гавкіт собак» детально показав життя бабусі з онуком на лінії розмежування. Не залишилися без уваги ці події і в російських кінематографістів, але вони знімають події російсько-української війни в руслі брехливої пропаганди на зразок «Ополченочки» Олексія Козлова. На відміну від них, об'єктивно висвітлити перебіг подій у 2014 році в селищі Щастя Луганської області прагнула Беата Бубенець. Її фільм «Політ кулі» про добровольчий батальйон «Айдар» (латвійська кінокомпанія «Ego Media» та VFS) у грудні 2017 року взяв участь у московському кінофестивалі «Артдокфест» (організатор і директор Віталій Манський), але показ цієї повнометражної стрічки зірвали прихильники терористичних ДНР і ЛНР, а через кілька місяців після цього московський суд оштрафував дирекцію фестивалю на 100 тис рублів.

15 березня 2021 року інформаційне агентство «Укрінформ» повідомило, що швейцарський блогер Le Grand JD показав документальну стрічку французькою мовою «Війна в Україні», яка розповідає про російську агресію на Донбасі. Головними героями стрічки є українські захисники. Автор також нагадав про збиття з російської зброї пасажирського літака рейсу MH17, а також застосування Москвою проти України

всіх засобів гібридної війни: політичних, економічних, інформаційних.

Повертаючись до нашого кіно, зазначимо кілька характерних рис, що чи не вперше проявилися в кіно Незалежної України. Насамперед – наші фільми перетнули кордон не тільки як учасники міжнародних кінофестивалів, вони вийшли у зарубіжний прокат. І це були насамперед картини про події на Донбасі: «Кіборги» Ахтема Сеїтаблаєва, згодом фільм Нарімана Алієва «Додому» купили Китай, Франція та Великобританія. Так само важливим моментом цих плідних для кіно років став прихід в кіно нових сценаристів: Наталя Ворожбит («Кіборги», «Погані дороги» – в останньому вона ще й режисерка), Сергій Дзюба і Артемій Кірсанов («Позивний “Бандерас”»), Михайло Бриних («Ловайськ 2014»), продовжив працювати в кіно письменник Андрій Кокотюха, відновила співпрацю письменниця і сценаристка Ірен Роздобудько, долучилися письменники Василь Шкляр і Сергій Жадан. І нарешті виник цікавий феномен – акторами ставали українські військові: колишній розвідник, а нині співробітник фонду «Повернись живим» Андрій Римарук знявся в головних ролях у фільмах «Атлантида» і «Відблиск» Валентина Васяновича; командир Тарас Костанчук, який брав участь у боях за Ловайськ, втілив на екрані самого себе у фільмі «Ловайськ 2014» Івана Тимченка. У зйомках військових драм беруть активну участь військові Збройних сил України.

Фільмів про війну на Донбасі, зокрема документальних, вийшло дуже багато й, на жаль, обсяг статті не дозволяє охопити їх усіх. Обмежимося воєнними драмами, не розглядаючи документальних, ігрових короткометражок, серіалів, а також двох ігрових: «Донбас» Сергія Лозниці та «Додому» Нарімана Алієва, що стосуються теми, але не належать до жанру воєнної драми.

Чи не найпершим у цій суворій темі заявив про себе Шарунас Бартас. Інтерес литовського режисера до війни на Донбасі обумовлений тим, що свого часу він років три жив у Криму, об'їздив східну й центральну Україну. Крім того, за радянських часів його родина була репресована. У фільмі «Іній» (лит. *Serkšnas*, англ. *Frost*, Литва, Франція, Україна, Польща, 2017) молодому литовцю Рокасу випадає несподівана можливість побувати в Україні та побачити – і зрозуміти – справжню

окупацію і війну. Разом із гуманітарним конвоєм він прямує з Литви через Польщу до України. Реальність війни виявляється набагато жорстокішою за його романтичні уявлення. Знімали фільм у Мар'яніці та Куракові, а також у Дніпрі. Виконавець головної ролі Мантас Янчаускас говорив, що йому було страшно, але з іншого боку він поспілкувався з солдатами, і це були найбільш братські люди, яких він коли-небудь бачив. Стрічка брала участь у програмі секції «Двотижневик режисерів» на 70-му Каннському МКФ (показ 23 травня 2017). Він не здобув позитивних відгуків, але на сайті «Kino-Teatr.ua» визнано, що українські солдати показані в цілому нормально і переконливо. Мабуть, це тому, що у фільмі їх грали не актори, а справжні учасники війни на Донбасі.

Найпершим ігровим фільмом про російсько-українську війну стали «Кіборги» Ахтема Сеїтаблаєва (2017) – одного з найуспішніших і найрезонансних, наступними були «Позивний “Бандерас”» Зази Буадзе (2018), «Іловайськ 2014. Батальйон “Донбас”» Івана Тимченка (2019), «Східняк» Андрія Іванюка (2019), «Мати апостолів» Зази Буадзе (2020). Слід згадати і «Черкаси» Тимура Ященка (2019) – він також про спротив російській агресії, але не на Донбасі, а в Криму.

Героями «Кіборгів» стали захисники Донецького аеропорту. Ахтем Сеїтаблаєв задумав фільм тоді, коли на каналі «1+1» готував і вів передачу «Хоробрі серця». Мужність і скромність найбільше вражали в героях цієї успішної передачі, тож не дивно, що Сеїтаблаєв вирішив розповісти про цих надзвичайних людей на великому екрані. Її робота виконувалася кінематографістами з ентузіазмом і великою віддачею. «Прочитавши сценарій, усі були настільки готові, що не треба було нічого пояснювати в плані виконання акторських завдань. Хоча тема така жорстка, відповідальна», – говорив актор Віктор Жданов². А В'ячеслав Довженко додав: «У нас працювала чудова група наших каскадерів. Вони відомі у світі, знімаються і в США. Ми, актори, ходили на тренування»³. Над постановочно складним фільмом працювала високопрофесійна група однодумців: авторка сценарію Наталя Ворож-

² Віктор Жданов: «Мені випало щастя висловити свої думки». *Бесіду веда Лариса Брюховецька. Кіно-Театр*. 2018. № 2 (136). С. 8.

³ В'ячеслав Довженко: «Люди хочуть дивитися «Кіборгів». *Кіно-Театр*. 2018. № 2 (136). С. 7.

бит, оператор Юрій Король, художник Шевкет Сейдаметов, продюсерка Іванна Дядюра, ролі виконували В'ячеслав Довженко, Макар Тихомиров, Андрій Ісаєнко, Роман Ясіновський, Віктор Жданов, Костянтин Темляк, Олександр Піскунов (кінокомпанія «Ідас Фіلم»).

Своїм успіхом картина завдячує самовідданості знімальної групи на чолі з Ахтемом Сеїтаблаєвим. Режим зйомок був дуже щільний: вони стартували 9 лютого 2017 року, а завершилися у квітні. Знімальний майданчик було розташовано у селі Крюківщина Київської області, сцени танкових боїв зняли на Гончарівському полігоні біля Чернігова, а на злітно-посадковій смугі запасного Чернігівського аеродрому – екстер'єр аеропорту. Консультували творців фільму військові, в тому числі захисники Донецького аеропорту: Кирило Недря («Доцент»), Андрій Шараскін («Богема»), Євген Жуков («Маршал») та Євген Межевікін («Адам»).

У «Кіборгах» ми побачили вихоплених з життя людей різного віку, походження, професій, що готові захищати Україну до кінця. Вони – переважно добровольці, чия внутрішня установка на перемогу не викликає сумніву. Саме тому фільм можна вважати анатомією мужності – не показної, а органічної. Розмовляють персонажі українською мовою, але з різними відтінками, а хтось – російською. Це жива мова, в якій є і сленг вояків, як і в реальному житті. Цілковиту довіру викликає і середовище дії: художник Шевкет Сейдаметов відтворив одну п'яту території аеропорту.

Кожен з героїв – цікава і неповторна індивідуальність, а разом вони складають колективний портрет кіборгів, серед яких: Серпень (В'ячеслав Довженко), Субота (Андрій Ісаєнко), Гід (Роман Ясіновський), Мажор (Макар Тихомиров), Дід (Віктор Жданов), Марс (Олександр Піскунов) і Псих (Костянтин Темляк). Кожен з них – індивідуальність. Отже, зупинимося на персонажах.

За одним із вражаючих епізодів, коли після успішного відбиття атаки ворога до захисників аеропорту приїжджає офіцер зі штабу, видно ту концептуальну нестиковку між поняттям «антитерористична операція» і поняттям «війна». (До речі, чимало бійців сприйняли Олега Драча в ролі офіцера зі штабу за начальника штабу ЗСУ Муженка – і завдяки зовнішній схожості, і завдяки талановито зіграній ролі.)

Дія фільму починає розгортатися, коли на передову, в Піски, прибуло поповнення, але дорогою до Донецького аеропорту колона військової техніки потрапила під ворожий обстріл. Під час обстрілу доброволець Мажор загубив свій автомат. Новоприбулі під командуванням Серпня отримують завдання чергувати в новому терміналі аеропорту.

Вночі солдати обговорюють життя на фронті. Серпень не просто командир, а й вихователь. Він запитує в бійців, яка в них мотивація бути на війні, за що вони люблять Україну, і стає зрозуміло, що відповідь не така проста. Адже на Батьківщині домівка, живуть їхні рідні, прекрасна природа, але погана влада, розбиті дороги тощо. Серпень вважає, що треба знати свою історію, аби нести відповідальність за майбутнє та відчувати, що саме нині є несправедливим. Серпень врівноважений не тільки в бою, а й у спілкуванні з задерикуватим, анархічним підлеглим Мажором, який в особі 45-річного командира звинувачує старше покоління українців у тому, що вони довели країну до такої ситуації. Сліпота цього персонажа очевидна, тож напрошується знамените: «Не туди б'єш, Іване». У цьому епізоді автори передбачили події в Україні 2019 року, коли суспільство, як той Мажор, зажадало «нових облич», не задумуючись, на що вони здатні, і після президентських і парламентських виборів до влади прийшли профани, які спритно обдурюють тих виборців, які бажане видають за дійсне.

Мажор – музикант, син заможних батьків. Анархічно налаштований. Під час своєї зміни залишає термінал і вирушає на злітну смугу, щоб знайти автомат. Спустившись у воронку від вибуху з тілами бойовиків, він знаходить зброю. Тим часом до воронки під'їжджає позашляховик з бойовиками, один виходить оглянути місцевість. Раптово в одного з убитих лунає дзвінок телефона, видаючи цим Мажора. Той вбиває бойовика, захоплює його авто, в якому спить інший бойовик, і їде в термінал. Командир наказує Мажору покинути фронт, адже він порушив дисципліну. Замість виконати наказ, той звинувачує командира і всіх народжених в СРСР в тому, що вони отримали вільну Україну без війни, а не змогли примножити її багатства. Серпень дозволяє Мажору лишитися.

Субота – надійний, вирізняється гумором, а запам'ятовується тим, що, діставши поранення, робить селфі, а знімки тут же виставляє в мережу.

Гід тверезомислячий, його не хвилюють проблеми національної ідентичності – він узагалі не розуміє, як можна в умовах війни дискутувати про Гоголя (ту цікаву дискусію затіяв Мажор із Серпнем). До речі, Роман Ясіновський розповів, яким важливим для акторів було спілкування з бійцями: «З таких суворих спочатку консультантів вони стали друзями. Наприклад, з позивним Доцент, з Кирилом Недрею, ми досі спілкуємося. Ми постійно запитували на майданчику: «Як було?» Намагалися якомога толерантніше, якомога легше підійти до них і запитати, як це все відбувалося. А вони такі: «Та, пацани, не бійтеся, питайте прямо». У багатьох фільмах я працюю зі зброєю і зйомки у «Кіборгах» мені дуже допомогли, це великий досвід»⁴.

Свосвідний серед бійців Дід, уже немолодий доброволець з Полтавщини, до справ підходить по-господарськи (бо хтось же мусить відповідати, аби бійці своєчасно могли підкріпитися). Актор Київського театру драми і комедії на лівому березі Віктор Жданов після цієї ролі став одним із найзатребуваніших акторів українського кіно.

Менше екранного часу випало для Марса, котрий виявив психологічну слабкість, неготовність вбивати людей, та Психа, прототипом якого був непрофесійний медик, доброволець з часів Євромайдану, психолог з духовною освітою – такі фахівці потрібні навіть для найбільш мужніх, з великою витримкою людей. У фільмі динамічно й напружено розгортається протистояння з ворогом, а завершується фільм епізодом загибелі Серпня від кулі снайпера, ніби підтверджуючи давню істину про те, що найкращі не повернулися.

Гарантією успіху картини є вміння режисера зібрати знімальну групу та об'єднати її. Тут склалося: сприяв цьому, гадаю, сам дух захисників аеропорту, їхня незламність, небажання здавати свої позиції. Ахтем Сеітаблаєв вибирав акторів талановитих і одержимих творчим успіхом – інакше й не варто було братися за цю нелегку справу. Всі – від уже відомого В'ячеслава Довженка до початківця Макара Тихомирова – надію постановника виправдали, виявилися на висоті.

⁴ Терєбінська Ольга. Війна на Донбасі у реальності та у кіно. Українські військові стають акторами. *Радіо Свобода*. 5.10. 2020. <https://www.radiosvoboda.org/a/donbas-realii-viyana-v-realnosti-i-v-kino/30875425.html>

Вийшов фільм на екрани 6 грудня 2017-го, до Дня захисника Вітчизни. Знятого матеріалу – на чотири години, на екрані – 1 год. 50 хв. Фільм протримався в українському прокаті 21 тиждень і зібрав на той час рекордну касу – 23,3 млн грн. 20 лютого 2019, у 5-ту річницю Революції Гідності, чотири серії «Кіборгів» було показано на каналі ICTV. 2018 року фільм здобув «Золоту дзигу» (нагорода, запроваджена дирекцією Одеського МКФ) в шести номінаціях.

«Кіборгів» оцінили не тільки наші глядачі, а й зарубіжні дистриб'ютори. 14 березня 2018-го фільм вийшов у міжнародний прокат. Його придбали США, Канада та низка європейських країн. Стартував зарубіжний прокат прем'єрою у Вашингтоні: стрічку було показано у Конгресі США в рамках дискусії «Російська гібридна війна проти України. Глобальна відповідь на глобальну загрозу». «Коли ми возили “Кіборгів”, – розповів Ахтем Сеітаблаєв, – був такий етап, на якому ми відвідали близько 15 чи 20 країн. Представляли фільм, наприклад, у парламентській асамблеї у Страсбурзі, штаб-квартирі НАТО в Брюсселі, у Конгресі США, Європейському суді з прав людини тощо.

Ці всі покази відбувалися в 99 % перед якимось важливим засіданням міжнародної інституції. На моїй пам'яті, кожна з цих поїздок приводила до того, що наступного дня приймалися рішення на користь України. Звичайно, я не кажу, що люди, виключно подивившись “Кіборгів”, пішли і потім в сусідній залі обговорювали кіно і голосували за нас. Звісно, я поки що здорова людина. Але і це в тому числі впливало»⁵.

Втім, не обійшлося без критичних закидів. Виступили проти фільму Сеітаблаєва пацифістськи зорієнтовані глядачі (а така категорія, на жаль, є в суспільстві), а також ті, хто не сприймає українського кіно в принципі, тож поява успішного фільму виводила їх з рівноваги. Докоряли фільму надмірністю діалогів. Так, аеропорт, який захищали бійці, був простором для діалогів. Погоджуюся з думкою Дмитра Рибаківа: діалоги у фільмі є найціннішими, і фільм побудований саме на діалогах, а не на сюжетному стовбурі, як заведено в класич-

⁵ Ахтем Сеітаблаєв: «Про Крим я намагаюсь нагадати в кожній своїй стрічці». Бесіду вів Алекс Малишенко. ЛБ. 23.07.2021. <https://lb.ua/world> (дата звернення 28.01.2022).

ному голлівудському екшені⁶. Аналізуючи діалоги, він додає: «Не пригадую іншого українського фільму останніх років, де було б стільки дотепних діалогів, стільки прихованих смислів, майстерно упакованих сценаристом на тлі невігладливо-го, доволі прямолінійного сюжету»⁷.

Наступна військова драма з рисами детективу – «**Позивний “Бандерас”**» Зази Буадзе, режисера, який має грузинське громадянство, а з 2008 року постійно проживає та знімає в Україні – вийшла на екрани України менше, ніж через рік – 11 жовтня 2018. У сценарії Сергія Дзюби та Артемія Кірсанова з великою мірою вірогідності показано один із епізодів першого року війни на Сході. В титрах зазначено, що це – документальна історія.

Початок фільму вражає: місцевий бойовик за командою російських військових розстрілює будинки мирних жителів, маршрутку, в якій їдуть його ж земляки. Війна, як тло для основної історії, нагадує про себе на кожному кроці. Сюжет рухають пошуки ворожого диверсанта Ходока серед наших бійців АТО. Фігурує у фільмі й мирне населення села Веселого, його присутність у фільмі вмотивована.

Позивний головного героя – капітана Антона Саєнка – це ім'я іспанського кіноактора Антоніо Бандераса, хоча в українців це звучне ім'я («бандера» в перекладі – «прапор») викликає інші асоціації. Антон їде на Донбас виконувати завдання генштабу. Разом із трьома розвідниками прибуває в одну з бригад, де, за отриманою інформацією, до українських військових затесався ворожий диверсант. Їм треба його виявити і знешкодити. Слід віддати належне виконавцю ролі Антона Саєнка акторові Дніпропетровського театру «Віримо!» Олегу Шульзі – він переконливий в ролі розумного, вправного і кмітливого розвідника. Персонаж із позивним Бандерас пізнаваний і правдивий, на відміну від ходульних і ефектних «джеймсів бондів». Переконливий, тому що Олег Шульга, який перед тим знявся у фільмі «Червоний» Зази Буадзе, сам воював, в 2014 році добровільно пішов на фронт. Актори, які знімалися, заслуговують похвали, вони попередньо пройшли військовий вишкіл, і тому всі події і персонажі максимально наближені до

⁶ Рибаків Дмитро. Драма про життя і смерть. Фільм «Кіборги» проігнорував канони жанру, але від цього лише виграв. *Кіно-Театр*. 2018. № 2. С. 4.

⁷ Там само.

дійсності. А тим більше, що в зйомках взяли участь і навіть зіграли деякі ролі справжні військові.

У фільмі є подвійна зав'язка: на самому початку, як уже згадувалося, місцевий вояка обстрілює з гранатомета село Веселе, а команди йому віддає військовий з добре поставленим голосом. Виконавець езекуції піддає сумніву доцільність розстрілювати маршрутку, та у відповідь чує: «Маскуються, бандерівці!». Кадрові російські військові ще покажуть себе «в ділі». А після кожного такого обстрілу російське телебачення у своїх повідомленнях звинувачує в цьому українських бійців. Бойовика з гранатометом поранять – з цим персонажем пов'язана окрема сюжетна лінія стрічки. Ще одна, не менш вражаюча зав'язка – бійка двох міцних чоловіків у таборі українських військових. Суперників мусив розбороняти командир бригади, який прибув до табору.

Обидві зав'язки (як і сама назва) провіщають будні війни, бойові дії є тлом для основної історії, а сюжет – це пошуки ворожого диверсанта Ходока. Фільм тримає увагу, режисер посилює напругу, як і належить у детективах. Цей жанр має свої закони, яким підкоряються й автори «Позивного»: пошук злочинця – це рівняння з багатьма невідомими, і протагоніст іде шляхом проб і помилок, доки нарешті відкриє істину, а злочинець постане в усій своїй очевидності; тільки перш ніж знешкодити його, протагоніст випробовується у відкритому поєдинку з ним, а ворог, хоч і поранений, на диво витривалий і небезпечний.

Знімати почали у травні 2017-го року на Херсонщині та Одещині, а закінчили у Києві 29-го червня того ж року. Бюджет – близько 40 млн грн. Картину знято компанією «Три-яда Продакшн» за підтримки Держкіно. Надавав допомогу Генеральний штаб Збройних сил України: у зйомках брали участь бійці 57-ї мотопіхотної бригади. Після зйомок вони поверталися на своє постійне місце перебування в Авдіївці. Були задіяні курсанти Військової академії м. Одеси і ветерани АТО.

Наступного року наприкінці серпня в прокат вийшов «Іловайськ 2014. Батальйон “Донбас”» (режисер Іван Тимченко, оператор Олександр Земляний). Фільм присвячений п'ятій річниці Іловайської трагедії. 28 серпня 2014 року українські війська потрапили в оточення під Донецьком, в Іловайську – місті, яке вони за два з половиною тижні боїв так і не змогли взяти під свій контроль. Наступного дня із

бойовиками вдалося домовитися про «зелений коридор» для виведення бійців і техніки. Однак обидві колони під час виходу із міста були розстріляні бойовиками та російськими регулярними частинами. За цей злочин з боку Росії ніхто не відповів. Як не до кінця зрозумілою і досі залишається тодішня позиція найвищого командування ЗС України, яке не дало команди залишити місто раніше...

Ця робота не мала підтримки Держкіно, а військова драма вимагає значних коштів. Отже, це незалежне від держави кіно. Як стверджують автори, фільм знято на кошти волонтерів (продюсер Тарас Костанчук). Він вийшов у прокат одночасно в 170 кінотеатрах і дав непогані касові показники. Це той випадок, коли глядачі приймають формат, далекий від розважального. Фільм увічнив пам'ять 59 вояків батальйону, які загинули в боях за Іловайськ.

Основа фільму – документальна, і в ньому на першому плані правда подій, поєднана з ігровим началом і акторським перевтіленням. Автор сценарію – письменник і журналіст Михайло Бриних – ретельно збирав спогади про події і про воїнів добровольчого батальйону «Донбас». Постановник Іван Тимченко (за професією кінооператор) як дебютант здійснив диво: так підібрати і налаштувати творчу команду та звести в органічну цілісність численних персонажів і кілька сюжетних ліній може далеко не кожен досвідчений кінематографіст. У створенні фільму брали участь близько ста учасників бою за Іловайськ. Як стверджує Тарас Костанчук, масові зйомки відтворювали бійці. Вони стояли за спиною режисера і вказували, коли треба було переробити той чи інший момент. І переробляли. Їхні зауваження вплинули на зміну думки режисера про те, як повинен виглядати фільм.

Зіграли наших захисників талановиті українські актори: Олег Драч (Скіф, Олександр Романенко), Євген Ламах (Самольот, Вадим Антонов), Олександр Мавріц (Шульц, Сергій Шкарівський), Істан Розумний (Франко, Марко Паславський), Федір Риков (Нострадамус), Руслан Сокільник (Квентін). Помітне місце випало молодій жінці Світлані (Анастасія Ренард), що працює секретаркою в комендатурі й водночас рятує наших бійців, які переховуються в Іловайську. Сергій Дзялик переконливий у ролі російського офіцера Рункова – він органічний і коли шукає сина, що подався за гроші воювати на Донбас, і коли висміює свого брата-чиновника ДНР у сцені

з портретами Путіна й Захарченка («Не можеш визначитися?»), і коли полное за Бішутом. Постаті фільму живі, живою і природною є їхня мова.

Промотором став учасник подій, командир штурмової групи цього батальйону, правозахисник, громадський діяч, меценат та головний продюсер фільму Тарас Костанчук (позивний Бішут). Доля зберегла його, хоча шанси були незначні. У битві за Іловайськ він дістав поранення в голову і разом з іншим пораненим бійцем, Квентіном, опинився в цілковитій ізоляції в окупованому Іловайську. Шукаючи порятунку, вони стукають до квартири 90-річної Петрівни. Будь-якої миті хтось може натрапити на них і здати «кадіровцям» або місцевим терористам. Хто допоможе їм прорватися до своїх? Світ не без добрих людей, і господиня квартири, ця літня жінка, і сусідка Світлана їх переховують. Бійці вириваються з чужими документами з окупованого міста, та їх наздоганяють переслідувачі... Ця історія – сюжет для авантюрного кіно: в ній є міцна драматургія і сконцентровано найкращі якості наших бійців, які в перший рік війни воювали з ворогом як глибоко переконані патріоти. В ролі Бішута – Тарас Костанчук, власне, він не зіграв, а повторив перед кінокамерою пережите ним самим. Це вдруге в історії українського кіно, коли реальна людина грає в ігровому фільмі саму себе. Першим був генерал-хорунжий Юрко Тютюнник у фільмі «ЛКП» 1926 року.

Варто ще раз наголосити: міра правди в цьому фільмі захоплює. Іван Тимченко й оператор Олександр Земляний зняли його на найвищому рівні кінематографічної культури. Фільм має політичне значення – його треба показувати за кордоном, причому політикам і чиновникам високих рангів. «Іловайськ 2014. Батальйон “Донбас”» мав чимало відгуків – події, показані в ньому, озиваються болем, тому його важко дивитися, але дивитися потрібно. Щоб не зрадити пам'ять загиблих.

У фільмі «Східняк» режисера Андрія Іванюка, який сам брав участь у бойових діях (служив у 53-й механізованій бригаді) і знає ситуацію не з чужих слів, ми спостерігаємо за одним днем життя головного персонажа на псевдо Борода (Богдан Бенюк) та його побратима Режисера (Анатолій Максим'юк), прототипом якого був сам Андрій Іванюк. Борода – виходець з Донбасу, говіркий і завзятий вояк, якому чхати на військову субординацію і якому до всього є діло.

2020 року на екрани вийшов фільм Зази Буадзе «Мати апостолів». Сценарій Ратхи Макеєнкової й Зази Буадзе (вже члена Європейської кіноакадемії), оператор Олександр Земляний. Композитори Роман Григорів та Ілля Розумейко – завдяки їм, а також співу Наталі Половинки, музика стала однією з дійових осіб фільму. В головних ролях – Наталя Половинка, Богдан Бенюк, Олександр Пожарський, Сергій Дерев'янка, Станіслав Щокін. Студія «Золоте руно», продюсер Дмитро Овечкін.

Українські матері – ті, хто рятував наших воїнів, і хто втратив своїх синів на війні, дочекалися фільму, який розповідає про Матір, про одну з них, яка шукає на Донбасі свого сина в надії, що він живий. Тему матері цей режисер (він же і співавтор сценарію) підняв на емоційно-художню висоту. Пошуки і порятунок кількох наших бійців становлять драматургію фільму – вона чітко вибудована, напружена і гостра. В основу лягла знову-таки реальна історія, коли в 2014 році на Донбасі збили наш транспортний літак, який постачав продовольство нашим бійцям. Мати, Софія Петрівна, побачивши це повідомлення по телевізору і зрозумівши, що пілотом збитого літака був її син, їде на Схід шукати сина-льотчика. Режисер розповів: «Я увійшов у роботу над фільмом несподівано, коли склався такий надмір сценарного матеріалу, якому вже не могли дати раду. Автори прагнули вмістити в нього стільки паралельних ліній, що вже було незрозуміло, про кого фільм. Зі мною ми відкинули ще сім, чи дев'ять, варіантів, а сценарій лишився неохопним. Тоді я звернувся до продюсерів і колеги Ратхи Макеєнкової: дайте мені три дні – я перепишу все на власний розсуд. Не вдасться – хай, та спробувати варто. Я ж виходив з того, що в нас немає фґабули, яку можна викласти одним реченням. Чому це важливо? Бог створив світ як захопливу історію. І за будь-яких відхилень кіно вперто повертається до простої, добре розказаної історії, умовно кажучи, до Гомера й Арістотеля. Митець дав людству «Іліаду» і «Одіссею», логік довів, що в художньому творі має бути початок, середина і кінець. Тому я, вітаючи в кіно найзухваліші експерименти, вважаю, що ми в Україні сьогодні маємо говорити про своє, і мовою, звичною для глядачів. У нас вдосталь проблем і колізій, що несуть людям страждання, і всі вони можуть стати матеріалом кінематографа найвищого рівня, даючи емоції значної напруги.

Найбільш вражаючою лінією, з-поміж інших, в нас була історія матері – Софії Кулик, що їде на окуповану, ворожу територію, аби знайти сина зі збитого найманцями літака. А що це, як не ситуація Орфея, що спускається в пекло? Тож коли я звільнив фабулу від сторонніх тем, все стало на свої місця. Адже міф не тільки виявляє моторошний сенс сьогоднішніх подій, він задає навіть обов'язковість типів на шляху героя – провідника, ментора, антигероя»⁸.

У мистецькому творі високо цінується підтекст. У «Матері апостолів» він прочитується як наявність Божого провидіння, яке допомагає Софії Павлівні рятувати членів екіпажу, що опинилися серед ворогів. І те, що на Донбасі в людей ще залишилися ознаки віри, – це й допомагає їй. А в російського найманця (його зіграв Станіслав Щокін), влада, яку він обіймає, затьмарює розум, в нього – тільки жадоба вбивати, більше нічого. Ця відмінність прозвучала дуже сильно. І друге послання, якщо можна так сказати, – відповідь на запит на героя. Героїнею є жінка, яка вмє сказати, знайти правильну інтонацію, яка не боїться. Критик Олександр Саква підкреслив відмінність між Софією та мешканцями Донбасу ще у ментальності: «Духовна пісня, до якої звертається Софія Кулик, не має нічого спільного з піснями, що їх співають жителі окупованих територій. Ми це знаємо апріорі, знаємо і з досвіду. Пісні в нас і в них – різні! І цей водорозділ – на незмірно невизначений час! Бо доки росіяни, що владарюють на тій землі, не викоринять зі своєї ментальності імперський код загарбників і поневоловачів, ні про яке людське єднання не може бути й мови: тут межа бажань – мирне співіснування. Фільм доводить: люди, що живуть на окупованій території, і в незалежній Україні – ментально чужі одне одному, і це ледь не назавжди. Маю на увазі, звісно, переважну частину людського загалу – що там, що тут»⁹.

На це твердження Заза Буадзе відповів: «Жах у тому, що ментальна відмінність людей по обидва боки лінії розмежування справді ділить Україну невігойно. Окупована територія нині – отруєна земля. Це не підстава для пихи жителям “материкової” країни, та подібне становище має породжувати бажання діяти невідкладно»¹⁰.

⁸ Заза Буадзе: «Було давнє бажання зняти фільм про жінку». Бесіду вели Лариса Брюховецька і Олександр Саква. *Кіно-Театр*. 2021. № 2 (154). С. 26.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

Фільм за всієї чіткості розказаної історії надає можливість кожному глядачеві знаходити те, що, на його думку, найважливіше. У фіналі драматургія вимагала апофеозу, однак він не став гучним чи патетичним, бо надто сильним є біль матері, що замість сина знаходить його могилу. Тому було приглушено все довкола і вирізнено постать Софії – переповненої горем і тугою, і водночас просвітленої, адже їй вдалося врятувати трьох юнаків. Образ будувався на очищенні від побутовізму – обережному, однак неухильному.

Фільм про універсальні цінності, й насамперед про материнство, знайшов емоційний відгук і в зарубіжній аудиторії. Його перший міжнародний показ відбувся в рамках European Film Market на кінофестивалі «Berlinale» в Берліні в лютому 2020 року, після якого він отримав багато схвальних відгуків міжнародних продюсерів. Упродовж 2020–2021 років фільм здобув 21 міжнародну та всеукраїнську нагороди, в тому числі на 10th International Filmmaker Festival of New York (США) – найкращий фільм, найкращий сценарій і найкраща акторка, 7th Nevada Women’s Film Festival (Лас-Вегас, США) – найкращий фільм, 11th Social World Film Festival (Італія) – найкращий саундтрек, 6th Calella Film Festival (Іспанія) – найкращий фільм і найкращий режисер, Ontario International Film Festival (Canada) – нагороди в 4-х номінаціях та ін.

...Була ще спроба Володимира Тихого зробити на основі війни на Донбасі комедію. Але «Наші котики» як досвід освоєння жанру не можна назвати вдалим, насамперед через слабку драматургічну основу. Доречно згадати 4-серійну телестрічку «Доброволець» Ахтема Сеїтаблаєва з Олегом Шульгою в головній ролі, в якій, хоч події розгортаються переважно в Києві, також ідеться про війну на Донбасі, яка досягає і до столиці України.

Підсумовуючи, можна сказати, що українські кінематографісти – режисери Ахтем Сеїтаблаєв, Іван Тимченко, Тимур Яценко, Андрій Іванюк і Заза Буадзе, а також кінооператори, художники, актори – у розглянутих фільмах показали клас реалістичного відображення воєнних дій на Донбасі, здобувши визнання наших і зарубіжних глядачів.